Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 114 (13414) | 1987 чылдың май 16, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Чурттуң экономиказын эртелеп башкарарын үндезинибиле зе тургузар талазыбиле СЭКП ТК-ның элчеглиг Пленумунга иletкелди болгаш оске-даа документилерни белеткээри-биле холбашкан айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозу май 14-те болган хуралынга чугаалажып көрген.

ССРЭ-ниң күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында Хөөлүүнүң төлевилелиниң бүгү улустуң чугаалажып көргениниң түңнелериниң дугайында айтырыгны Политбюро чугаалажып көрген. Төлевилел совет киживериниң ханы сонуургалын болгаш түүлдүзүнүүшкүнүн болдуруун деп хуралга демделээн. Долу бот-орулга-чарыгаже болгаш бот-акшаландырымышкыче шилчилге, бүдүрүлгелериниң бот-тускай-лацыи болгаш харыысалгаашоолуг тоомчага албайн, биеэги хевээр эвээжеткен планнарлыг болурунче чүткүп, бадылаан даалгаларны ыяап-ла күүседир деэш электрижидилгениң темпилерин дүргедир, немелде капитал салымышкыннарын база керээлии ажылдарның лимидин тывар талазы-биле инициативчи болган чүткүлдүг чоруктуң иletкетпейн турар.

Тываның электри четкилериниң ол ышкаш Агроүлетпүркүкромнуң төлевилелдер болгаш сметалар килдизиниң харыысалга чок болгаш контроль чогуның үржүндүн, «Воссибагропромпроект» институттуң салбыры тудуг организациялары төлевилелсмета документацнязы-биле чогуур өйүде эвес, долу хемчээл чокка, чаныс шынарлыг хандырып турар. Чамдыкта төлевилелдерни чер-черлерге шинчилел ажылдарын чоруткайн, ук черниң база хойжу турлагларының байдалын барымдаалавайн тургузуп турар. Совхозтарның хөй кезиинде электри шугумнарын демир-бетон чөлеңгиишө чок төлевилеп кылганындан олар саидан үнүп турар. Подстанцияларының байдалы база ыңдыг хевирлиг.

Агроүлетпүркүкром хөй турлагларын электрижидер талазы-биле ажылдарның хемчээлин калбартыр курлавырлары болгаш аргаларны дилеп тыппайн, ажыл-агый аргазы-биле тудуг кылырынга хөренгилерни база лимитти үидүртүп алырын чедип албаан. Агроүлетпүркүкомда хөй болгаш оске-даа мал туралгларын электрижидерини тодаргай болгаш перепективтиг схемазы амга чедир чок. Хөй турлагларын биче хемчээлдиг станциялар-биле хандырар талазы-биле даалгалар база күүсеттинмээн. 1985-1986 чылдарда оларны 773 турлагларда тургускан, а план 326 турган.

Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитеди, Агроүлетпүркүкром аын бедидер, ёзулуг социалистиг бот-эргелелдә боттандырып чорудары ышкаш төлевилелдиң ындыг түүлдери ойза деткимчени алган.

Ажыл-агый чорударының чаа методтарынче шилчиниргиле болгаш демократияның калбарып турары-биле холбаштыр күш-ажылды болгаш социал хөгжүдени эртелеп башкарарының системазын эде тургузарының кол угланымышкыннарының дугайында саналдары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айтыышкынарынга дүүштүр чугаалажып көрген. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкының) дугайында ССРЭ-ниң Хөөлүүзүнүң төлевилелиниң үүлдерииниң үидезинииге социал айтырыгларны шиитпирлэриге күш-ажылчы коллективтериң эргелериниң барымдаалап, чедир ажылдан кылдыгнан Хөөлүү төлевилелиин СЭКП ТК-ниң элчеглиг Пленумунга чугаалажып көрүп болгаш ону ССРЭ-ниң Дээди Совединиге көөрү-биле киирерин чүүлдүг деп көрген.

Ажыл-агый чорударының чаа методтарынче шилчиниргиле болгаш демократияның калбарып турары-биле холбаштыр күш-ажылды болгаш социал хөгжүдени эртелеп башкарарының системазын эде тургузарының кол угланымышкынарының дугайында саналдары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айтыышкынарынга дүүштүр чугаалажып көрген. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкының) дугайында ССРЭ-ниң Хөөлүзүнүң төлевилелиниң үүлдерииниң үидезинииге социал айтырыгларны шиитпирлэриге күш-ажылчы коллективтериң эргелериниң калбаргаиын барымдаалап, бүгү деңиелдерге социал хөгжүлде чорудулгаларын удуртурунуң дээштиин бедидерии эргежок чугула деп санаан.

Күш-ажылдың ажыктыын өстүрер болгаш ооң төлевириниң идиг бээр ролюн күштелдирер, совет киижилериң амыдырал байдалын экижидеринче угланган социал хемчеглериниң дээштиин бедидер талазы-биле хемчеглерни төлевилеп тургускан.

Күш-ажыл, ооң төлевириниң, пенсия хандырылгазының болгаш социал хөгжүдениң талазы-биле идепкейлиг күрүне политиказын чорудары дээш ССРЭ-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитединиң үидезинииге социал айтырыгларны шиитпирлэриге күш-ажылчы коллективтериң эргелериниң калбаргаиын барымдаалап, бүгү деңиелдерге социал хөгжүлде чорудулгаларын удуртурунуң дээштиин бедидерии чугула деп санаан.

Күш-ажылдың ажыктыын өстүрер болгаш ооң төлевириниң, пенсия хандырылгазының болгаш социал хөгжүдениң талазы-биле идепкейлиг күрүне политиказын чорудары дээш ССРЭ-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитединиң үидезинииге социал айтырыгларны шиитпирлэриге күш-ажылчы коллективтериң эргелериниң калбаргаиын барымдаалап, бүгү деңиелдерге социал хөгжүлде чорудулгаларын удуртурунуң дээштиин бедидерии эргежок чугула деп санаан.

А. А. Громыко болган Э. А. Шеварднадзе оларның Таиландының даштыкы херектер министри С. Саветсида-биле үжуражмышкынарының болгаш чугаалажыышкынарының түңнелдерии, ол ышкаш оске-даа чамдык айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозу чугаалажып көрген, оларның талазы-биле чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

Кыштагның эзэзин Торлук Васильевич Маадыр дээр. Ол Өвүр районуун «Ак-Чыраа» совхозунуң Чалаату хойжу бригадазының мурнакчы хойжузу.

— Ол аныяк коммунист. Хойжулаа-ла он чыл ажа берген. Ол үениң дургузуида аныяк хойжу хөй малды төрээн совхозунга өстүрүп берген.

Бо чылын Өвүрге кыш берге-даа болза, төрөөн 312 хоюндан 314 хураганы мендиап, доруктуруп турар. Хөй бүрүзүнден 1,7 кг дүк кыргыш алыр дээн хүлээлгезии ол ажыр алырын аазаан.

Н. ДАМДЫН.

КЫЗЫЛ ТУКТУГ КОЛЛЕКТИВ

Чадаанада № 2 АКМК тудуг организацияларының аразында чарышка бирги кварталдың түңнели-биле типлекчи болгаш, РАУК чөвүлели шилчиир кызыл тугун чаалап алган.

Коллектив планга немей 26 муң рубльдүн тудуг-монтаж ажылдарын кылган.

Апрель айның кереэлиг ажылдарын 10 муң рубльге, боттарының күжү-биле кылыр ажылдарыны 12 муң рубльге ажыр боттандырган. Челиишкинии быжыглаар дээш тудугжулар күжениишкинииг ажылдап турарлар.

В. ХОВАЛЫГ.

НОГААЖЫЛАРДА

Бармын-Хемчикте «Барлык» совхозтуң ногаажылар бригадазы ийи чыл бурунгаар бот-орулга-чарылгалыг арганы кирген, чыл бүрүде эвээш эвес продукцияны бүдүрүп келген.

Улуг Октябрьның юбилейлиг чылында ногаажылар инитизи-биле 90 гектар шөлге ады-аңгы ногааларны өстүрерлер. Ооң иштинде 54 га черге капустаны, 11 гектарга огурецти, 7 га черге помидорну, морковьту болгаш ооидаа оске түүлдерни тарыырлар.

Бригадала кижи бүрүзү онаашкан ажылынга ак сеткилдиг болуп, ажылдың шынарынче кол кичээнгейни угландырып турар. Дүржулгалыг ажылчыннар Виктор болган Клара Куржуулар базеоон-даа өскелериниң дүржулгазын апшактар өөренип ап турар.

Күскү ногаа дүжүдүн организастыг садары-биле совхозтуң ногаажылары чаа магазинии ажыдарын планнаан.

С. ДОПЧУТ-ООЛ.

МОСКВАДА ЧОРУП ТУРАРЫ

Совет чазактың чалааны-биле Францияның Премьер-министри Ж. Ширак албанның аян-чоруун кылып, май 14-те Москвада чедип келген.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, албанның өске-даа кижилери уткуп алган.

• • •

Ол-ла хүн Кремльге Н. И. Рыжков болгаш Ж. Ширактың аразында чугаалажышкынар эгелээн.

Европада болгаш делегейде байдалдың хөгжүлдезиниге дүүштүр амгы болгаш келир үеде совет-француз кады ажылдажылганың дугайында дорт, ажык, бот-боттарының туруштарын эки билип алырынче, чүткүлдүн байдалынга саналгаал-оналгаа солчулгалы болган. Ону улам ыяап хөгжүдери совет болгаш француз улустарның эргежыктарынга дүжүп, бүзүрежилгени улгаттырарынга, делегейниң дүшкүүрлүг чорууның чавырлышкынын болгаш доктаамал чорукту быжыглаарынга ажыктыг болур деп ийи тала чөпшөөрешкен.

Чугаалажышкынынар үргүлчүлээр.

• • •

ССРЭ-ниң чазааның өмүнээзинден Францияның Премьер-министрине алдар болдурун, Кремльге дүштеки шайлалга эрттирген. Найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлалгага Н. И. Рыжков болгаш Ж. Ширак чүве чугаалаавнар, оларны улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш-часкаашкынарыбиле уткаан.

(СЭТА).

Июнь 21 — Соңгулдалар хүнү

БАЗА КАТАП ДЕПШИТТИРГЕН

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Шык-Бажы сүт-бараан фермазының кыыл-булуңунга депутатка кандидаттыг депшидилгеге хуралына коллектив кежигүнүнери бүрүн чыылганнар. Аңаа көдээ Совет күүскомунуң секретары Зинаида Өшер-ооловна Ооржак киржип, сөс алгаш, бо чылын болуп эртер соңгулдаларның онзагайын демдегээн. Ооң аңгыда амгы үеде улус депутатларының бүрүн эргелери доостуруп, июнь 21-де бистиң республиканың ажылчы болуп эртер соңгулдаларының онзагайын демдегээн. Ферма эргелекчизи Д. Ооржак, саанчы Ө.-С. Монгуш, инек кадарчызы К. Хомушку, учётчик Р. Кара-Сал олар саналдарынга район Совединиге депутатка кандидат кылдыр ону депшидери черле чөптүг дээрзин чугаалаан, ооң кандыг-даа даалгалар бээрге ыяап-ла күүседир, ажыл-ижинге харыысалчылыын демдегээн. Ынчангаш боду СЭКП кежигүнү кижи-дир, бистиң ферманың ажыл-ижинин сетиделиг боор боор деп бүзүрелин илеткеннер. Оларның саналдаан кандидатуразын коллектив кежигүнүнери бир дең-иг хол көдүрүп балыыаннар.

БҮРҮН ДЕТКЭЭН

ХАНДАГАЙТЫ. Районда депутатка кандидаттар депшидилгези организастыг байдалда эртип турар. Депшиттирген депутатка кандидатарының хөй кезии — ямыбүрү адырның эң-не төлептиг күш-ажылчы ишчилери. Ол-ла черде райпо ажылдакчылары Хандагайты көдээ Совединиге депутатка кандидат кылдыр повар Сама Сарыг-ооловна Монгушту депшидерии саналдааннар. С. С. Монгуш бодунуң онаашкан болгаш хөй-ниити ажылдарынга кызымак. Коллективтиң кандыг-даа даакан ажылдарын ак сеткилдиг күүседип чаңчыкан. Ынчангаш ол эш-өөрүнүң бүзүрелиниге төлептиг деп санал бергеннер үнелээн. Коллектив кежигүнүнери ону депшидерии бүрүн деткээнер.

Хлеб быжырар цехке кире бердивис, ында ийи кижи ажылдаан тур. Наталья Сарыг-ооловна Ондарның ээлчээ ол хүнде кылыр үлүүн ажыр күүсеткен деп мындыг болду.

Бо пекарияның ажылында бергелер база бар. Хлеб быжырар суугуларны ыяш-биле жырар суугуларны ыяш-биле одаар. Аңаа хөй ыяш кирер. Бажың даштында элээн каш кижи хирээлээн ыяш чарган турдулар. Хөй ыяш одаарындан артык чарыгдалдар үнүп турар.

Ынчалза-даа оларның быжырган хлеви совхозтуң хамык чонунга четчип турар. Харын-даа «Шамбалыг» совхозче чедирип, садыглап турар. Кур-Черниң ажылчын герман шагдаа черинииң хөделиишкиннерин Европага ортумак ыракшылдың бүгү ракеталарын, а ол ышкаш оперативтактиктиг ракеталарны узуткаарының дугайында иегелдени деткип, бүгү ГФР-ге эстафетаны чорудар деп турарыгга шапыктаарының оралдажыышкынын кылдыр үнелеп көрген.

(СЭТА).

СЭКП ОБКОМУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың февраль 18-те хүлээп алганы «1985—1990 чылдарда республиканың совхозтарынга хой болгаш оске-даа мал туралгларынга электрижидилгениң темпилерин дүргедир, немелде капитал салымышкынарын база керээлии ажылдарның лимидин тывар талазы-биле инициативчи болган чүткүлдүг чорукту иletкетпейн турар.

Тываның электри четкилериниң ол ышкаш Агроүлетпүркүкомнуң төлевилелдер болгаш сметалар килдизиниң харыысалга чок болгаш контроль чогуның үржүндүн, «Воссибагропромпроект» институттуң салбыры тудуг организациялары төлевилелсмета документацнязы-биле чогуур өйүде эвес, долу хемчээл чокка, чаныс шынарлыг хандырып турар. Чамдыкта төлевилелдерни чер-черлерге шинчилел ажылдарын чоруткайн, ук черниң база хойжу турлагларының байдалын барымдаалавайн тургузуп турар. Совхозтарның хой кезиинде электри шугумнарын демир-бетон чөлеңгиишө чок төлевилеп кылганындан олар саидан үнүп турар. Подстанцияларының байдалы база ыңдыг хевирлиг.

Агроүлетпүркүкром хой турлагларын электрижидер талазы-биле ажылдарның хемчээлин калбартыр курлавырлары болгаш аргаларны дилеп тыппайн, ажыл-агый аргазы-биле тудуг кылырынга хөренгилерни база лимитти үидүртүп алырын чедип албаан. Агроүлетпүркүкомда хой болгаш оске-даа мал туралгларын электрижидерини тодаргай болгаш перепективтиг схемазы амга чедир чок. Хой турлагларын биче хемчээлдиг станциялар-биле хандырар талазы-биле даалгалар база күүсеттинмээн. 1985-1986 чылдарда оларны 773 турлагларда тургускан, а план 326 турган.

Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитеди, Агроүлетпүркүкром көдээге ажылдаар мергежилдиг электромонтерлар белеткээр талазы-биле даалганы күүседирин хандырбаан.

Электрижидилге айтырыгларын шиитпирлээриге шүүлтелеп база азырадыкчы хөөнүг боон турар ажыл-агый удуртукчуларына принципиалдыг үнелелди СЭКП райкомнары, райкүүскомнар, РАУК чөвүлеллери бербейн турар. Мал ажылының объектилерин электрижидерииге иштики курлавырларны болгаш аргаларны совхозтар ажыглавайн турар.

СЭКП обкомунуң тудуг, көдээ ажыл-агый болгаш аъшчем үлетпүрүнүң килдистери доктаалдың күүседезии бегай контрольдап, ону боттандырып чорудар харыысалгалыг кадрларга бедик негелде тургуспайн, коллективтериң боттуг херектеринче хаңылап кирбейн турарлар.

Айыткан четпестерни чайладыр талазы-биле чогуур хемчеглерни ап чорударын, хой турлагларын электрижидер талазы-биле ийи чыл иштинде болуп келген хожужаашкынны ажып эртерин болгаш 1987 чылдың онаалдаларының күүселдезин хандырарын Агроүлетпүркүкомнуң даргазының оралакчызы эш В. Б. Бендерскийден, Тыва электри четкилериниң директору эш Ю. И. Сурковтан, «Көдээ электри тудуг» тудуг-монтаж эргелелииниң начальниги эш А. Ф. Пироговтан СЭКП обкому иегээн.

СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, Агроүлетпүркүком аппарадының, совхозтарның, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының партия организацияларының шыңгыы контрольду тургузарын болгаш малчынар турлагларын электрижидер талазыбиле онаалдаларының күүселдезин хандырары дээш кадрлардан шыңгыы негелдени тургузарын, аңаа тудуг болгаш көдээ ажыл-агый организарының ажылдарын дүүштүрерин күштелдирерии, үнүп келген айтырыгларны дүрген шиитпирлээрии, оларны чогуур үезинде үстүнде турар организацияларга тургузарын, планнар күүсетпес, ажылагыйжы эвес чоруктуң болган ажылдарның куду шынарлыг болурунуң фактыларын шыңгымыз-биле көөрүн сүмелээн.

1988—1990 чылдарда хой болгаш оске-даа мал туралгларын электрижидер талазыбиле ажылдарның хемчээлин Тыва электри четкилери, «Көдээ электри тудуг» тудуг-монтаж эргелели райкүүскомнар болгаш РАУК чөвүлеллери-биле кады бүгү талазыг ылдавыпан тургузарын Күрлиана, Агроүлетпүркүкомга дааскан. Кол иуруузунда күрүнениң энергия системазында мал ажылының объектилерин электрижидер талазы-биле ажылдарның хемчээлдерин болгаш темпилерин остүрериие немелде курлавырларны болгаш аргаларны дилеп тывар. Холушкак керээ-биле, ажыл-агый аргазы-биле ажылдарны калбартырының болгаш чорударының аргаларын хаңылыбиле өөренип көөр, совхозтарның иштики курлавырларын калбаа-биле ажыглаар, оларга онаалдаларны бээр, дүзаламчыны болгаш деткимчени көргүзер.

Ажыл-агый аргазы-биле мал ажылының объектилерин электрижидериие материалдар болгаш дериг-херекседдерге чагыгларын чыл санында Агроүлетпүркүком тургузар болгаш камгалаар.

Төлевилел-смета документацнязын болгаш төлевилелшинчилел ажылдарны ажылдап кылырының шынарын экижидерин, төлевилелдерге экспертизаны доктаамал боттандырып чорударын болгаш электрижидилгениң туттунуп турар объектилериниг хайгаралды күштелдирерии Тыва электри четкилериниг, Агроүлетпүркүкомга, «Воссибагропромпроект» институттуң салбырынга хүлээткен.

Көдээ электри тудугиуң керээ-хевирлерии удуртукчуларының болгаш тускай эртемниглериниң шиитээдип алырынга бригадаларның ажылдаарынга төлептиг дээрзин тодаратказн.

Совхозтуң бригадалары бо чылын бот-орулга-чарылгаже долузу-биле, чамдык малчынар өг-бүле керээзиниче киргеннер. Кымның канчаар ажылдаарындан, бригада кежигүнү бүрүзүнден, бир дугаарында ону удуртуп турар эштерден ажыл-агыйның орулгалыг-даа, чарыгдалдыг-даа ажылдаары кол хамаарылгалыг апарган.

Специалистерни бригада кежигүннери боттары соңгуп алган төлээде, ону удуртуп турар бригадирлерден ботхарыысалга улгаткан, олар түе-түе коллективтериң ёзулуг ээзи болганнар.

Чижээлээрге, Каргының Белде № 1 хойжу бригадазының, Тоолайлыгда өшкү бригадазының малчынары бригадирлерни соңгуп турар үеде биске бригадир кылдыр өске кандидатураларның херээ чок дээрзин кежигүннер саналдап турар.

Бот-орулга-чарылганың арга

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: идеология ажылының дуржулгазындан

ПОЛИТХҮННҮ ЭРТТИРГЕШ...

СЭКП-виң XXVII съездизиниң негелдезинге дүүштүр, эде тургустунуушкунну ёзулуг-ла ажыл-херекчи, партийжи принципиалдыг ёзу-биле чорударынга идеологтуг кижизиндилге ажылды көскү черни эзлеп турар. Амгы үеде эде тургустунуушкун чүгле ажыл-агыйларда, будүрүлгелерде, организациаларда эвес, харын кижилериң угаан-медерелинде, сагыш-сеткилинде, мөзүг-шынарында илереттинип турар.

Ажылчы чонуң бот-идепкейин көдүрер, ажыл-агыйны эртемге үндезилеп удуртуп башкарарынга, четпестерин дарый шиитпирлээрде, үениң чугула болуушкуннарын чонга дүргеп дыңнадып чедиреринге лекция пропагандазының болгаш чаңгыс аай политхүннериниң ролю улуг.

СЭКП обкому «Лекция пропагандазын болгаш чаңгыс аай политхүннерни эрттирерин улам сайзырангайжыдар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ооң негелдезинге дүүштүр ийи политхүнүң районга эрттирдинис. Моон мурнуунда политхүнү эрттирерде чамдык четпестер турган. Ол хүннеринде болбас, район төвүнге кандыг-бир хураллар азы өске-даа чылдагааннар-биле соңгаарладыр таварылгалар турган. Февральдан эгелээш чаа негелде ёзугаар политхүнү ай санында дөрт дугаар четвергде эрттирип, ынчан районга кандыг-даа хемчеглерни планнавайн турар бис. Бистер политхүнге киржир харыысалгалыг ажылдакчыларны колдуунда партия райкомунуң илеткелчилер бөлүүнден ап турарывыс чаңчыл апарган.

Политхүнче үнер бөлүктерни хуваваан соонда оларны партия райкомунуң бирги секретарынга чыып, кылыр ужурлуг ажылдарның талазы-биле тодаргай сорулгаларны салып турар.

Политхүн — партия, совет болгаш ажыл-агый удуртукчуларының ажылчы чон-биле, күш-ажылчы коллективтер-биле политиктиг харылзаазының база бир хевири болур. Ол хүннерде «Билиг» нитилелиниң чамдык лекторлары, партия райкомунуң бадылап ханы тускай планын ёзугаар тус-тус коллективтерде политхүннүң темазынга дүүшкен лекцияларны номчуп, чонуң салган айтырыгларынга харыылаарны берип турар.

Чаа цегелде ёзугаар чаңгыс аай политхүннериниң тематиказын партия райкомнары боттары ажылдап кылырга дээштиг болгаш шынарлыг деп көргени кончуг шыы. Мону шагда-ла ынчаар кылыр турган.

Бистиң районга март айда политхүнге Улуг Октябрьның 70 чыл ою̈нга уткуштур совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыын таныштырган. Байырлалга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр талазы-биле тодаргай сорулгаларны лекторлар коллективтерге чугаалаан. Ооң-биле чергелештир СЭКП ТК-ның «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга белеткел дугайында» доктаалын база таныштырган.

О. Шынааже үнер бөлүкке партия райкомунуң ийиги секретары К. Л Лапчаа, Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозка райкүүском даргазы У. И. Успун, «Чодураа» совхозка партия райкомунуң бирги секретары С. С. Куулар, «Кызыгаар» совхозка районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы Д. Ш. Хертек болгаш өске-даа удуртукчу эштер киришкен.

Политхүнге чүгле Кыйгырыгны таныштырып көөр эвес, ажыл-ишчи коллективтериниң ай, квартал планын канчаар күүседип турарын, оларның мурнунда кандыг сорулгалар салдынып турарын, юбилейге уткуштур социалистиг хүлээлгелерни күүседип болурунуң талазы-биле чон-биле ажык чугаанның байдалынга эрттиргени ужуражыышкын үезинде тургустунуп келген айтырыгларны ол-ла черинге шиитпирлээр арганы берген.

«Кызыгаар» совхозка эрткен политхүнге киришкен районнуң контроль комитединиң даргазы Д. Ш. Хертек, партия райкомунуң чанында парткомиссия даргазы М. М. Майдыр, райкүүскомунуң иштики херектер киллизиниң начальныгы В. Х. Саая, РАУК ажылдакчыларының профзвилел райкомунуң даргазы В. Н. Кызыл-оол күш-ажылчы коллективтер-биле, ажылчыннар, малчыннар-биле ужуражканының соолунде, кежээ чонуң сонуургаан айтырыгларының талазы-биле харыы кежээнин эрттиргени эки болган. Бо совхозка эрткен политхүн бодунуң мурнунда салдынган сорулгазын чедип алган.

Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхоз Улуг Октябрьның 70 чыл ою̈нда он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдазын күүседир деп бедиткен социалистиг хүлээлгени алгаш, районнуң бүгү күш-ажылчы коллективтерин кыйгырган мурнакчы ажыл-агый.

Политхүннүң киржикчилери совхозтуң ажыл-ишчилери-биле ужуражып, социалистиг хүлээлгелерин канчаар күүседип турарын сонуургаан. Ол-ла совхозтуң Өртең сүт-бараан фермазының саанчылары юбилей хүнүнде боттарынга алган социалистиг хүлээлгезин күүседирин хүлээнгеш, бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар. Ынчалза-даа коллективтиң кежигүннериниң мурнунда шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар ам-даа хөй. Чүл дээрге ферма бо чылын күүн чанында чаа инек кажаазынче көжер деп турар. А саанчыларның чурттаар бажыңнарының дугайында айтырыг ам-даа чедир шиитпирлеттинмейн турар. Ону дарый шиитпирлээри совхозтуң дирекциязындан болгаш районнуң агроүлетпүр катыжышкынындан дорт хамаржыр.

«О. Шыраа» совхозка болуп эрткен политхүнүң удуртукчулары № 4 хойжу бригаданың малчыннарыбиле ужурашкан. Ол совхоз район төвүнден 100 км черде ырак турар болганындан чамдык организацияларның малчыннарны хандырып турарының талазы-биле негелде-хомудалы улуг болган. Автомагазиннерде бараанның ассортиментизи кызыы, сушки, сухари сатпайн турар. Малчыннар кыш, чай чок өглерде чурттап чоруур. Өглерни доктаамал септепселирии чугула. Ынчалза-даа аңаа хереглээр брезент, кидис сөөлгү чылдарда магазиннерге шуут үнметтээн, үнзе-даа ону эът, саржагга садар деп чылдагааннап туруп бээр тварылгалар хөй. Районнуң амыдырал хандырылга будүрүлге эргелели малчыннарның ховар аалчызы болуп турар.

Ниитизи-биле ол политхүнге район удуртукчуларының адынга 17 айтырыгны тургускан. Оларның 9-уи олла черлериниге шиитпирлээн. Чамдык айтырыгларны дараазында политхүнге харыылап бээри кердүнген. Чамдыктарының хуусаазы узап, шиитпирлээри берге-даа айтырыглар бар.

Партия райкому чонуң негелделерин, айтырыгларын шиитпирлээр хемчеглерни ажылдап кылгаш, ооң күүселдезин доктаамал контрольга алган. Оларның харыыларын улуска дыңнадып, түңнелин үндүрүп турары чаңчыл болган.

Политхүнге партия райкомунуң илеткелчилер бөлүүнден ацгыда, чамдык удуртукчуларны киириштирип турарын чедип алган бис. Ооң түңнелинде удуртукчулар бодунуң коллективиниң канчаар ажылдап турарын, чүнү чедир кылбайн турарын чон-биле ужуражып тургаш, билип ап турар. Кедизинде ол частырыгларны эдип алырынга ол дузалаар.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң хүлээп алган доктаалында идеология ажылының дээштиг чоруун чедип алырын онзалап айыткан. Ооң негелдезинге дүүштүр лекция пропагандазын болгаш политхүннерни үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, ону ажыл-херек-биле холбап тургаш, дээштиг чоруун чедип ап, планныг онаалдаларны хуусаа бетинде күүседири бистиң мурнувуста салдынып турар кол сорулгавыс ол.

С. ХЕРТЕК,
СЭКП Тес-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

БЫЗАА АЖААКЧЫЗЫ

Мал ажылының хоочуннары «Өөк» совхозта эвээш үвес. Олар эде тургустунуушкунче кирип, боттарының күш-ажылын үениң негелдезинге дүүштүр тургузар дээш бөгүн ажылдап турар. Ынылыгларның бирээзи — Чкаловка сүт-бараан фермазында бызаа ажаакчызы Семиспей Ивановна Седен.

Хоочунуң азыралында бир ай чедир назылыг 45 бызаа бар. Ооң ажаап өстүрүп турары чаш мал хонук санында-ла немелде деңгээни ап, эки доругуп орар.

—Бо фермада үжен бир чыл ажылдап тур мен. Ооң иштинде чээрби чыл дургузунда бызаа ажаакчылап келдим—деп, ол биске чугаалады.

С. И. Седен Улуг Октябрьның 70 чыл ою̈н төлептиг уткууру-биле бедиткен социалистиг хүлээлгени ап, бызаа ажаакчыларының социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржип турар.

ЧУРУКТА: бызаа ажаакчызы С. Седен.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

Хову-Аксы суурда 784 школачы өөренир спорт залдыг чаа школаны бо чылын сентябрь 1-ге уткуштур ажыглалга киирер.

Ында хоочун тудугжу К. Мангырның удурткаиы штукатур-малярларның бригадазы демниг ажылдап турар. Шеверлел ажылдарында комсомолчулар Анастасия Хуурак, Ульяна Сайын-оол болгаш оон-даа өскелер ук объектиниң шынарлыг болурунче кичээнгей салып, шалыпкын ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: (солагай талададан) комсомолчулар У. Сайын-оол биле Т. Ою̈н.

В КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ХОЙЖУНУҢ БОДАЛЫ

Өвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозтуң малчыны Эрелчин Кутузов Ирбитей хемниң адыры Тээлиниң Саглак-Дыттың кадыр-кадыр каттарында совхозтуң 481 иттерин кадарып турар. Эрткен чылын Эрелчин Кутузов 375 иттерни күрүнеге дужаагаи. Бир баштың ортумак деңгээзи 55 кг болган. Ирт бүрүзүнден 2,4 кг дүктү кыргаан.

Малчыннарның боттарында-даа, совхоз ажылчыннарында-даа ниитиниң малынга бижыг чем-суурну четчириг-биле белеткээн. Күүү-күштүг машина-техника-биле бракузак черлерден малдың чемин четчириг-биле сөөртүп эккээр-дир деп, малчын хөөреп олурар. «Тайга черниң ёзулуг-ла малчыны бо-дур» дээн бодалга алзы аарак, мындыг кежээ кижи чаңгыс-даа башты кайын хорадыр бо деп бодап олурумда, ол чугаазын уламчылады:

— Кандыг-даа амытан назылап кырыыр, аарыыр-аржыыр болгай. Ынчангаш аныактарны мал ажылынга хаара тудар болза эки. Бо айтырыг талазы-биле ажыл-агыйның удуртукчулары дарый хемчег алыр болза эки боор. Мээң бир хөрээм ойүп чоруур чүве бо ийин —деп, ол чугаазын доозу.

Малчынны дүвүредип чоруур айтырыг кончуг шын. Бистиң бо «Ак-Чыраа» совхозта аныяк малчыннар эвээш. Комсомол райкомунуң ажылдакчылары аныяктарны мал ажылынче чорудар талазы-биле дуза көргүзер боор деп идеген артым.

Н. ДАМДЫН.

ЧАА ТЕПЛИЦАЛАР

«Улуг-Хая» совхозтуң Көк-Чыраага турган иогаа теплицазын тайга суу үрегдээни-биле совхозтуң дирекциязы чаа теплицаны Хайыракан суурнуң чоогунга тударын шиитпирлээн. Ону апрель айдан эгелеп тудкан. Ында он-он кижи составтыг ийи бригада дөрт теплицаны тударынга үлүг-хуузун киирип турар. Теплицаларның ажыглал шөлү 2160 дөрбелчин метр.

Теплицаларны ажыглалга киирер дээш бригадир Н. Конгаа, прораб С. Ооржак олар төлевилел ёзугаар тудугжуларга айтып берип, чагыларын оңгарларын каскаш, ам кырын пленка-биле шыва берген. Тудугжулардан Б. Ума, Б. Дүгжү, В. Шымрап болгаш өскелер-даа хүн нормазын ажыр күүселивп, кыска хуусаала доозар дээш кызымаккай ажыллап тура

Рассаданы олурутуру-биле чемшчидилгени төп эгелээн. Помидорнуң рассадазы белеп. Теплицага огурецти болгаш көк кулчаны база тарыыр.

Сенектиң суггарылга системазының чанында тутkан ол теплица иогаа ажаакчыларынга кончуг таарымчалыг. Удавас хову ажылдакчылары болгаш совхозтуң ажылчыннары чаа теплицаларга өстүрген иогаапы чемге ажыглап эгелей бээрлер.

Д. ЛОПСАН.

ХАРЫЛЗАЖЫРЫ БЕРГЕДЕЙ БЕРБЕС БЕ?

Бс чагаанның эгезин номчупкаш, кайда ыидыг чүве ирги деп бодай бээрин магат чок боор, номчукчу! Ыраккы Тожунуң Адыр-Кежиг суурда орук харылзаазы бергедээр дей берген болбазыпе.

Орук харылзаа айтырыы амыдыралдың база бир кол өзек айтырыы болурун бистиң кайвыс-даа эки бидир. Тожу районнуң төвү Тоора-Хем суур-биле Адыр-Кежиг суурнуң арааында орукту чон аргыжар кылдыр кылганы эки-ле-дир ийин харын. Ынчалза-даа орук багай боорга кымнын-даа сеткилинге таарышпас.

Адыр-Кежигже кирерде хем эрии-биле эртер чер бар. Чылдың-на хем үерлеп эгелей бээрге, суг эрикте элдп үрегден турар. Ол ам мырыай орук кыдында келген. Дарый хемчег албас болза, чонуң аргыжар оруун үзе кирер дей берген. Суур чанында Шивилиг-Хөлдүң суу ол чире шаап каапкан черлеп хемче агып кирер чыгы апарган. Ол хелдүң суу соглуп каар болза, суур чанында бойдустуң боду бүткен каас-чараш чурумалдыг чёрлери үзуткаттынарының кырында келгени кижи бүрүзүн дүвүредип турар.

Бо оруктуң байдалын экижидер, ооң ажыглалын чурумчудар, ону үргүлчүүң хайгаралынга алган турар ужурлуг районнуң эш Черепанов удурткан орук участогу, «Тоора-Хем» совхозтуң база улус депутаттарының Азас кедээ Советиниң күүскомунуң удурткучулары бо мындыг берге байдал-биле эптежип олурарга тааржыр бе? Оруктуң байдалын экижидер дугайында айтырыгны каш чыл улаштыр чугаалажып келген. Ынчалза-даа ол хоозун чугаа болуп артпышаан. Эрик кыдыын быжыглаар хемчеглер алдынмайн келген.

Хем суу үерлээр бетинде чоруур хемчеглерни дарый ап чоруспас болза, Адыр-Кежиг суурнуң чурттакчыларының район төвү-биле аргыжары бергедээр дей берген. Улус депутаттарының Тожу район Советиниң күүскому бо оруктуң байдалын контрольга ап, ооң ажыглалын экижидип, септелгезин чорудар ужурлуг хамаарышкан организациялардан негелдени күштелдирип, бо айтырыгны бичии-даа соңгаарлатпайн шиитпирлээр үе келген. **В. ТАМДЫҢ-ООЛ.**

КӨРГҮЗҮГЛЕР КУДУ

Чоокта чаа Чөөн-Хемчик районда хой ажылдыг «Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжуларының курлавы совхоз төвүнге болуп эртken. Аңаа бирги кварталдың түңнелин чугаалашкан. Илеткелди кол зоотехник К. К. Кара-Сал кылган. Оон алырга совхозта ниитизи-биле бо чылдың згезинде 17068 баш хой, ооң иштинде 9831 баш төрүүр хой санаттыкыы турар. Амгы үеде 7452 хой төрээн, 7100 хураган онча-мекди. Төрүүр 100 хойга онааштыр 72 хураган алдынган. 1986 чылда 100 хойга онааштыр 78 хураган камгалап алдынган турган.

Бо юбилейлиг чылда совхозтуң мал ажылдакчыларының мурнуида улуг сорулгалар салдынган. Күрүнеге 480 тонна эът ти, 680 тонна сүттү болгаш 23 тонна арыг дүктү салар. Чыл тоңчүүнде хойнуң баш санын 19000 баш чедирери планнаттынган.

Эрткен кыш малчыннарга дыка таарымчалыг болган. Хар чугга, соок дыңзыг эвес, мал чеминиң курлавыры совхозта четчириг-биле бар. Совхозта 3 хойжу бригададан Ак-Хая хойжу бригадазы мурнуку чылдарда-даа, бо чылдың бирги кварталында-даа чүгээр көргүзүүнү чедип ап келген. Амгы үеде бо хойжу бригада 100 хойга онааштыр 77 хураганны камгалап алган. Улуг-Ховуиуу — 72. Дагыр-Шеминиң — 67 хураган. Ак-Хая хойжу бригадазының хойжулары Калдаров Сарыглар төрүүр 100 хойга онааштыр 100. Чечек Монгуш 93. Оңайты Куулар 91 хураганны бо хүннерде камгалап алгаш, социалистиг чарыштың тиилекчилери болганнар. Олар-белчиир-даа, кажаа-хораа-даа үстүнде малчыннар-биле ылгалыр чүвели чок, бир дөмей хандыр тынган түрүп турда, кожа ында коданнарда чамдык малчыннарның көргүзүглери чүге куду болганыл? Оон чылдагаапы чүгле оларның бот-харыысалгазының чавызында. Делгер-оол Сндар 100 хойга онааштыр чүгле 60. Бопуулай Монгуш 59 хураган алган. Делгер-оол Ондарның коданындан бо чылын төрүттүнген 40 чаш хураган өлүп хораан. Дагыр-Шеми хойжу бригадазындан Лодуй-оол Достайган 100-тен 52 хураган алган, 54 чаш хураган олген, Сомай-оол Сарыглардан 48, Орлан-оол Куулардан 50 хураганнар өлген. Ниитизи-биле совхозта өлген шээр малдың саны кызырылбайн турар. 1986 чылдың бирги кварталында 299 хой өлген турган болза, а 1987 чылда ол сан 586 четкен.

Амгы үеде 2120 хой кызыр деп отчёттап турар, азы хураган бербэнинден совхоз 4706 рубль когаралдыг болган. Бо дээрге бир хойжу бригаданың айда алыр шалыцы-дыр. Чыраа-Бажы салбырының төрүүр хоюнуң 18 хуузу кызыр болган. Бир четпес чүве болза аныяк кыс малдың ажаалда, хайгаралынче кичээнгей салбайн турарында. Совхозта малдың уксаажыдылгазы дыка багай. Бир дугаар төрүп турар хойларга 1986 чылда классташкы чоруттуимаан, ол хамаанчок чүзүн аайы-биле безин үстүнмээн. Сакман аргазының технологиязын сагывайн турар.

Совхоз 1986 чылда мал бажы өстүрериниң планын шээр малды 1500, а бода малды 71 башка чедир күүсетпээн.

Ниитиниң малын самчыгдап төтчегдээр чоруктар амдаа бар болуп артпышаан. Чаа чижек. 1987 чылдың апрель айда илерээки болза шнек кадарчызы Сурталл-оол Монгуштан 15 инек, хаван ажаакчызы Сарак Монгуштан 20 хаван не чок читкен болгаш самчыгдаттынган.

Моны чүнүң-биле тайылырлаарыл? Бир-ле дугаарында мал ажылының тускай эртемниглериниң боттарының харылап турар ажылын кыры-биле эрегейлеп, күн эрттирип, малчыннардан кошкак негеп, ажылын эде тургуспаанында. Олар малдың ёзулуг эелери болбайн турарлар. Ооң шнай тускай эртемниглериниң ажылдан халажыр чоруу база бар. Мал эмчилери өлген малдарга актыны үезинде кылбайн, отчёт келгенде бижип турар фактылар бар. Малчын кижиниң кырынга салып бижиттинген акт чаңгыс-даа чок.

Дагыр-Шеми, Улуг-Ховуқойжу бригадаларының малчыннарын өг-бүле керээзиниче шилчидип киирерии совхозтуң эковомистери мынчага чедир чылзып келген, а малчыннар моңу ажок сонуургап, манап турарлар.

О. КАРА-САЛ.

СОРУЛГАЛАРЫ ЧЕДИП АЛДЫНМААН

Барыын-Хемчик районнуң дөрт совхозунуң аразынга Мелиорация болгаш суг ажыл-агыёының министерствозунуң «Суггат» будүрүлге каттыжышкыны тургустунгандан бээр 7 чыл эрткен. Суггат ажылын организастаарын, суггарылга системаларының, суггат техниказының эдилелин, ажаалдазын, септелгезин чаңгыс ээниг холунга төпчүткени районнуң суггаттыг черлериниң дүжүдүнүң сөөлгү чылдарда бедип турарынга идиг болганы чугаажок.

Эрткен алды чылдарны ап көөрге, мал чеминиң культураларының дүжүдү, ылаңгыя хөй чылдыг сигенниң дүжүдү суггаттыг гектар бүрүзүнден 20-ден 37 центнер чедир, чаңгыс чылдыг сигенниң—8-тен 24,8 центнерге чедир, чайгаар үнген суггаттыг сигенниң—17-ден 37,6 центнер чедир оскен, суггарылга четкизиниг эдилели чүгээртээн.

Ынчалза-даа совхозтардан ооң балансызынче шилчип келген суггарылга четкизиний, гидротехниктиг дериглерниң, суггат техниказының долу болгаш ээ ажыктыг ажыглалын, суггатты ёй-шаанда бедик шынарлыг боттандырып турган бүгү культураларның доктаамал бедик дүжүдүн каттыжышкын чедип албаан, суггат ажылының механизациязының деңнелин бедитпээн, суггат технологиязынга бедик будүрүкчүлүг депшилгелиг аргаларны, ажыл организациязының мурнакчы хевирлерин иептеретпээн. Ниитизи-биле районда суггартынар ужурлуг, инженерлиг суггат четкилиг черлериниң хемчээли 8 муң гектар ажып турла каттыжышкын 7 муң га хире черниң суггадын харылап келген, а бо чылын чүгле 5374 га черге суггат ажылын чорудар ужурлуг. Тургустунга-ла мынчага чедир, кааң-даа, чаъскыр-даа чылдарда, каттыжышкын керээлер ёзугаар чорудар суггарылганың планын долу күүседип чадаан.

Суггатка ээ негелделиг культуралар— кукуруза, картофель чедир суггартынамайн келген. Оларның дүжүдү чавыс болгаш дески эвес боон артпышаан. Кукурузаның ногаан массазы планнаттынган хемчээлинге чедир чүгле 1984 биле 1986 чылдарда алдынган, өске чылдарда чедир алдынмаан. Картофельдин планнаттынып турган дүжүдү чаңгыс-даа катап алдынмаан, суггаттыг гектар бүрүзүнден 30-ден 70 чедир центнер болгулап турган.

Эрткен чылдың суггат сезону канчаар эрткенил дээрге мындыг: часкы суггат керээлерде кирген шөлдерниң 90 хуузунга—3983 га черге чоруттунган, бир дугаарғы чайгы суггарылга 56,7 хуугa, ийи дугаарғы чайгы суггарылга — 33 хуугa, а үшкүзү чүгле 8,2 хуугa күүсеттинген. Ийиги, үшкү чайгы суггарылгалар чаңгыс чылдыг сигеннерге, кукурузага, картофельге чоруттуимаан.

Суггаттың чедир кылдынмаанын чылдың чаъскыр болганы-биле каттыжышкынның удуртукчулары тайылбырлаар хөөнүүг. Бир эвес ынаыг болза бир гектар суггаттыг черден алдынган тараа чүгле 14—15 центнер болуп, планнаттынганы 17—20 центнерге чүге четпээнил? Довуракта кайы хире шык сиңгенин хынаарда хөрэүннүң лабораторлуг анализи үргүлчү четчези-биле кылдынмайн турган, анализтер чорударынга совхозтар агрономнары киришпейн турган, анализтерниң түңнелдерии совхозтар ёй-шаанда база албайн турган.

Чогум суггарылганы каттыжышкын кандыг арга-биле чорудуп турарыл? Ниити чоруп турар суггарылганың чүгле 10—11 хуузу механизастаттынган. Кара чаңгыс механизастыг суггат отряды 5 ийи чалгыныыг болгаш 13 ырадыг бүлүүртүүр чаъсталдырар машиналардан тургустунган, чүгле «Барлык» болгаш «Шекпээр» совхозтарның суггаттыг шөлдериниң чамдыкызында ажылдап, муң га четпес черниң суггадын харылап келген. Чаъсталдырар машиналарның будүрүкчүлүү куду, чүгле чаңгыс ээлчегле ажыглап турган. Эрткен беш чылдың дургузунда бир машинаның сезонда суггарган шөлү 160 га болган. Эрткен 1986 чылдың отчёдун ёзугаар ортумаа-биле 15 машина ажылдап турган, бирээзи-ле сезон дургузунда 69 га черниң суггадынга 19 машина-ээлчег ажылдаан боон турар.

Ол-ла совхозтарның артkан шөлдерии болгаш «Хемчик», «Дөп-Терезин» совхозтарның шупту суггаттыг шөлдерии каттыжышкын хол-биле суггартырып турар. Мындыг байдал чыл-чылы-биле туруп турган, механизастыг суггаттың хемчээли өспейн келген, өстүрер дугайында чугаалар-даа чорбайн келген.

Хол-биле суггат чорудар каттыжышкында 5 суггат участогу тургустунган. Ол участоктарга 40 хире звено тургустунуп турар. Суггатчылар совхозтардан келген кижилер. Моон алгаш көөрге, каттыжышкынының боттандырып турары суггаттың 90 ажыг хуузу совхозтарның боттарының чорудун турары суггаттан ылгалбайн турар. Харын-даа чамдык совхозтар, суггат ажылынче ажылчынарның чамдыызын чардыктырарындан ацгыда, суггатчыларның чеменилгезин организастаар, оларны бодунун автотранспорту-биле сөөртүр, арык, сумун тыртырарынга бодунуң техниказын ачылаадыр чоруктарга таваржып келген. Чижээлээрге, «Хемчик» совхоз чылдың-на каттыжышкынга техниказын 5—6 муң рубляге ачылаадын турган. Ол-ла совхозтуң специалистериниң санап көргени-биле алырга, боттарының күжүг-биле чоруткан суггат-гектар бүрүзүнүң бот-өртээ 4 рубль хире боон турар. Ынчангаш бо чылын ол совхоз каттыжышкындан үнүп, керээ чарбайн барган. Ооң чылдагаанны чүгле суггаттың механизация чогу, суггат ажылында мурнакчы аргаларның ажыглаттынмайн турарыл, бригада керээзин ёзугаар ажылдап турар хову ажылдакчыларының өске организациянын киржилгезинге тура чогу боон турар.

Каттыжышкынның чоруткаиы бир суггат-гектарның бот-өртээ чиигевейи, харында ээүп турар. Он бирги беш чылдың үезинде 17-дев 21,7 рубль хире турган болза 1986 чылда 26 рубль апарган. Бот-өртектиң структуразында автотранспортка, ниити ажыл-агыйга, ниити будүрүлгеге хамаржыр чарыгдалларның үлүү улуг. Олар сөөлгү дөрт чыл иштинде 10—14 хууну эдеп турганындан 20—24 хуу чедир өскен, ниити хемчээлдери ажыл төлевириниң болгаш амортизациязының хемчээлдери-биле дөңнежи берген.

Суггарылга четкилериниң ажаан, септээр ажылдарын чорудуп турары дээш каттыжышкыны совхозтарындаи ай санында керээ ёзугаар доктаатгынган түңнерни шилчиттирип ап турар. Херек кырында мындыг ажылдарны чорудуп турар 2 звено бар, олар ол сорулгазын долузубиле күүсетпейн келген. Бугалар доозазы аштаттынмайн, сигенги кестинмейн турар, оларның үннары бок үнүттер тарадыкчылары боон турар.

Каттыжышкынның ажылхерээ, оон түңнелдери-биле, районда агрономнарның, гидротехниктериниң болгаш өске-даа совхозтар специалистериниң санаал-онаалы-биле таныжып көөрге, ук организацияпа сорулгазын чедип албаан, суггат технологиязы сайзырааан, мелиорастаан черлериниг ажыглалының ажыктыг көскү бедиизин деп чүве илереп турар. Каттыжышкынның ажыл-чорудулгазы ол-ла шии-биле артып каар, суггаттың дешпилгелиг аргалары шингээттинмес, калбарбас чүве болза, оон ажыы эвээш, совхозтарга артык звено апаар дугайында бодалдар төптүг.

Хыналаның түңнелдери-биле республиканың Улусчу контроль комитеди таныжып көргеш, ук айтырыгны ханы шинчилеп көрүп, чогуур түңнелдер үндүрери, четпестерни эдери-биле Тыва АССР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министерствозуиче шилчиткен.

М. СОДУНАМ,
Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң инспектору.

Совхозтуң тудугларында

ТУДУГ ЫЯЖЫНЫҢ БЕЛЕТКЕЛИ

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозтуң Быстай-оол Монгушка удурткан ыяш белеткекчилериниң бригадазының ишчилери Баян-Кол тайгазмидан тудуг ыяжы белеткээрин доозарының кырында келген. Ыяш белеткекчилери тудуг ыяжының белеткелин бо чылын багай эвес чоруткан. Оларның кызымак ажылының түңнелинде бо хүннерде безин 865 кубометр тудуг ыяжын белеткээш, ажык орукче үндүр сөөртken.

Ыяш кезикчизи Николай Шарайбан, трактористер Борис Койгунмай, Сергей Монгуш, ыяш белеткекчилери Михаил Монгуш, Василий Бадыгыр, Николай Комбуй-оол хүн нормаларын доктаамал ажыр күүседип келген.

Совхоз тудуунга ээвээш чүргдалдыг, эки шынарлыг тудуг материалдарын белеткеп, ооң курлавырын тургузар дээш бригаданың кежигүннери эки ажылдап турар Баян-Колда белеткеттингеи тудуг ыяжын совхоз төвүнде ыяш дилдирер черже сөөртүрүнде ажылдап турар тракторист Владимир Дандар, ооң дузалакчызы Сундуй-оол Ооржак ажылга кызымаан көргүзүп, мактадыг ажылдап турарлар. Олар 665 кубометр ыяшты сөөрткен.

Александр Дресвянников баштаан ыяш дилдирикчилери келген ыяшты тудуг материалдары кылдыр дилдиреринде шудургу ажылдат турар.

ЧАА КАЖАА, БАЖЫҢ

Бо чылдың эрткен үш айында ол совхозтуң тудугжулары чамдык ажылдарны кылган. Олар 50 баш төрүүр хаван кирер кажаапы, ийи ээл ишти чурттаар чурттарга бажыңын тудуп, ажылларга киирген. Аңаа 300 муң рубльдиң капитал салыышкынын шиңээткен Алексей Саражаковтуң, Вячеслав Монгуштуң тудугжулар бригадалары бо ажылга төлептиг үлүүн киирген.

Совхозтуң тудугжулары бо чылын ажыл-агый аргазы-биле ам-даа 306 муң рубльдин тудуг-монтаж ажылдарын кылыр планныг.

— Бистиң тудугжуларывыстың мурнунда салдынган планныг онаалдаларны чедиишкиннер күүседӥп болурунуң аргалары бар. Моон мурнунда чылларның түңнелдерии ёзеренил көргеш, тудуг ажылынга организастыг чорукту быжыглап, тудугга ажылдаар кижилерни четчелеп, бригада бүрүзүн бот-орулга-чарылгалыг ажылдаарыиче шилчидип, ажыл төлевирииге аккорд системазын ажыглаар, тудуг курлавырларын чөп ажыглаар талазы-биле элээн шүглүүп, эде тургустунуп эгелээн бис—деп, совхозта тудуг мастери Бичеоол Монгуш чугаалап турар.

Ажыл-агыйның тудугжуларының совхозтуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедириниге төлептиг үлүүн киирип, он ийиги беш чылдың ийиги чылында алган социалистиг хүлээлгезин күүседир, Улуг Октябрьның 70 чыл ою̈н күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуур дээш көлурлүүшкүнүүг ажылдап турар.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

АЖЫЛ ТӨЛЕВИРИЙНИҢ СИСТЕМАЗЫН ЭДЕ ТУРГУЗАРЫ

1986 чылдың сентябрь айның 17-де СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң «Ажыл төлевирии сайыраңгайжыдарын база чаа тариф ажыл төлевириниң болгаш албан-дужаал шалыңнарын улус ажыл-агыйының бүдүрүлге адырларының ажылдакчыларынга организастаар дугайында» хүлээп алган доктаалын күүседир талазы-биле он ийиги беш чылдың дургузунда бистиң чуртувуска ажыл-агыйжың бүдүрүлге адырларынга ажыл төлевириниң системазын сайыраңгайжыдары көрдүнген. Хамыктың мурнунда чаа тариф ажыл төлевирин болгаш албан-дужаал шалыңнарын киирер. Күш-ажылдың төлевирин экономиктиг чаа үндезинге чорудар.

Тодаргайлап чугаалаарга, мурнунда ышкаш, күрүне бюджединден эвес, а бүдүрүлгениң бодунуң ажылдап алган хөреңгизиниң үндезинге чорудар.

Ажылчыннарның тарифтиг ажыл төлевири 20—25 хуу, удуртукчуларның, тускай эртемниглерниң болгаш албан-хаакчыларның албан-дужаал шалыңнары 30—35 хуу озер.

Улус ажыл-агыйының бүдүрүлге адырларынга тариф ажыл төлевирин бедидери беш чыл иштинде 75 миллион ажылчы чонну хаара тудар болгаш ону боттандырарынга хөй миллиард рубль херек апаар.

Ажыд төлевириниң системазын эде тургузары социал чөптүг чоруктуң принцивин шуут бүдүрүүшкүн алырынга быжыглаарында бараан болуп, ажылдакчыларның күш-ажылының хемчээлинге база шынарынга ыялла шын дүгжүп турар кылдыр төлеп бээринге чедирер. Ол чорук бо чүүлде таарымча чок болуушкунарны чок кылыр арганы бээр. 70 чылдардан эгелээш тариф ажыл төлевирлериниң аразында деңнеш чоорту бодунуң боттуг ужур-дузазын чиидирип бар чыткан болгай. Бүдүрүлгени сайыраңгайжытканы болгаш ажылдакчыларның мергежилиниң осциллограф ажыл төлевириниң бодунуң структуразынга дүүшкек эвес чоруукка чедирген. Ында тариф ажыл төлевириниң үлүг херек кырында 50—60 хуу кызырлы берген. Ажыл төлевириниң арткан кезиин ажылчыннарга шаңнал болгаш янзы-бүрү немей төлевирлер кылдыр санап берип турган.

Чаа тарифтер нарын ажыл кылып турар кижилерге идиг бээрин күштелдирер, ажылчыннарның квалификациязы улуг болган тудум-на тариф ажыл төлевириниң дедиеги бедик болур. Ындыг болганда, квалификация разрядының ужур-дузазы бедирер, ажыл төлевириниң кол кезии ону барымдаалап саналтынар.

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларынга хамаарыштыр алыр болза, совхозтарның ажылчыннарының продукцияны бүдүргени дээш бир хүнде тариф ажыл төлевири расценка ёзугаар трактористер-машинистер бирги болук база I разрядтыг болза 4 рубль 02 көпеек, үшкү болук I разрядтыг болза 4 рубль 90 көпеек, үшкү болук VI разрядтыг болза 8 рубль 79 көпеек төлеер. Бир эвес ажылчыннар I-II класстың чер, мал база сугарылга ажыл-агыйының мастерлери деп аттыг болза, II класс дээш 10 хуунуң, I класс дээш 20 хуунуң шалыңынга немей төлеер.

Күш-ажылдың байдалдарын, ооң интенсивтиин база кижилерниң профессионалдыг бедик мергежилиин барымдаалап, профэвилелдерби дугурушкаш, күш-ажылчы коллективтиң саналын ыяап-ла өөренип көрүп турган, бүдүрүлгениң администрациязы аңгы-аңгы ажылчыннарга-даа, бригадаларга-даа, тарифтерге дыка улуг хемчээлдиг немелде төлелгени кылып болур. Мергежилдиг күш-ажылга идиг бээри ажылчыннарның чогаадыкчы озулдезинге база мергежилин бедидеринге идиг болур. Профессионал билиглерин бедидер соңуургалды аныяктарга оттуруп, дузалаар.

Чаа тарифтерни киирери дээрге чуртка ажыл-агый механизмин иннтизи-биле эде тургузарының чугула социал-экономиктиг хемчеглериниң бирээзи-дир. Херектиң үжүру чүдел дизе, тариф ажыл төлевирин база албан-дужаал шалыңнарын бедидери күш-ажылга коллективтиң ажыл-агый чорудулгазы экижиирге, оларның ажылдап алган хөреңгизи дүргек чыглырга, фабриканы, заводту, организацияны долу бот-орулга-чарылгаже база бодун боду акшаландырарынче шилчидери дүргедээр.

Чаа тариф ажыл төлевирлери чамдык өске-даа чугула сорулгаларны шиитпирлээринге дузалаар. Хамыктың мурнунда беш чылдың даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседири дээш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиденириң, продукцияның шынарын экижидириниң темпизин дыка дүргедедир дээш коллективтерниң болгаш түс-түс ажылдакчыларның материалдыг сонуургалын күштелдирер.

Чаа тариф байдалдарын киирерине эргежок чугула хөреңгилер чыып алырының үндезини болза ажыл төлевириниң фондузу болгаш эргежок чугула херек апарган таварылгаларда, материалдыг идиг бериишкиниинің фондузунуң чамдык кезии болур.

Дүргедээшкиниинің кураавырларын дилеп тыварынга профэвилел организацияларының улуг рольдуг болур. Олар мурнакчы аргаларны болгаш депшилгелиг технологияны нептередириниң үндезининге организастаан бүдүрүлгени эки чорудар, чиг этти болгаш материалдарны камнавышаан, продукцияның эки шынарлыг болурун чедип алыр дээш ажылга дузалап турар.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизинге СЭКП Төп Комитединиң Чиргине секретары М. С. Горбачев «Күш-ажылдың төлевириниң айтырыын ап көрүңер. Ол талазы-биле бис шыңгыы эде тургустунуушкуну эгелээн бис. Чугаа кампания, түр кадының хемчээниң дугайында эвес, а шын эвес деңнештирилгени чок кылырынче принципиалдыг шугумнуң дугайында боон турар. Ол дээрге чугула политиктиг айтырыг-дыр. Чүгле күш-ажыл кижиниң үнезининиң, ооң хөй-ниити атлдарының болгаш материалдыг чаагай чоруунуң хемчээкчизи болур ужурлуг» деп чугаалаан болгай.

Ынчангаш ажыл-агый механизмин эде тургузарынга, ол ышкаш тариф ажыл төлевирлерин база албан-дужаал шалыңнарын эде тургузарынга шуут-ла дорт киржип тура, профэвилелдерниң область чөвүлели адырлар аайы-биле обкомнар болгаш профкомнар социал чөптүг чоруктуң кижи бүрүзүнге кылганы-биле деп принцивиниң канчаар сагыттынын турарын контрольга алыр ужурлуг. Ол дээрге амгы үениң негелдези-дир.

Ө. КАРА-САЛ,
профоблчөвүлелдиң бүдүрүлге ажылының болгаш ажыл төлевириниң килдизиниң инструктору.

САЛГАЛ ДАМЧЫП САЙЗЫРАЗЫН

Хоорай тудуунуң талазы-биле Төп эртем-шинчилел институту Төөгүнүң болгаш культураның турасказалдарын камгалаар ниитилел-биле кады чогаадыкчы ажылдап тургаш, Тыва АССР-ниң Күртудуунуң даасканын ёзугаар Кызыл хоорайның төөгүзүнүң болгаш культуразының турасказалдыг черлерин камгалаар зонаның төлевилелин ажылдап кылган.

Кызыл хоорай чаңгыс аай төлевилел-биле туттунмаан, ол 1914 чылда тургустунган. Ынчангаш ооң бүгү-ле төөгүзү 70 чылга деңнежир. Мынчап көөрге, алызындан алыр болза, Кызыл амгы үениң хоорайы боон турар. Төөгүнүң болгаш культураның турасказалдарын-даа алгаш көөрге, ындыг-ла шоолуг эвес. Колдуунда-ла төөгүнүң турасказалдары колдаан.

Ооң-биле чергелештир хоорайның «эргн төвүнде» чаңгыс каът хуу тудуглар-биле кожа чаа тудуглар база немей туттунган. Хоорайның төвүнде Улуг-Хем кыдыында «Азия төвү» багана-турасказал онзаланып көстүп турар. Ынчангаш төпте төөгүге арттырып кагы дег үнелиг чүүлдер бар боон турар.

Эге бажында хоорайны 1914 чылда ажылдап кылган чиргине план ёзугаар тудуп эгелээн. Ону ёзугаар хоорайның төвүнге үш шөлдүг сап дорт кудумчулар турары көрдүнген турган. 1930 чылдарга чедир-ле хоорайның тудуу үш хевириниң: чагыларлыг, серилерлиг, чудуктан тутказ бажыңнар, брустан тутказ барак хевирлиг бажыңнар база серилерлиг чер бажыңнар кылдыр туттунуп турган.

Бөдүүн хевириниң тутказ бажыңнарындан чамдык тудуглар оизаланып ылгалып турар. Ленин кудумчузунга турган Чазак бажыңы (ону бүзүн каапканы хараадалынчыг). Тыва республикага ССРЭ-ниң белек кылдыр тудуп бергени Ленин кудумчузунуң 27 дугаар бажыңы болгаш өске-даа бажыңнар аңаа хамааржыр.

1930 чылдарның ортан үезинден бээр тудугларның хевир-шинчизинге элээн өскерилгелер болгулаан. Элээн улуг тудуглар: Чазак бажыңы (ам ында Күрбанк бажыңы), музей, ССРЭ-ниң ТАР-га элчин черикиң бажыңы болгаш өске-даа улуг-улуг бажыңнар көстүп келгилээн.

Найысылалдың амгы үезиниң аян-шинчизин хевирлээрииниң эгезин салган Чазак бажыңының (ам СЭКП обкомунуң бажыңы) тудуун 1939 чылда дооскан.

1940—1950 чылдарда хоорайның төвү чаартыны туттунуп эгелээн. Баштайгы 3—4 каът бажыңнар: 2 дугаар школа, хооркүүском, уран чүүл училищези, почта бажыңы болгаш өске-даа тудуглар туттунган. Чаа тутуткан бо бажыңнар хоорай тудуунуң овур-хевирии өскерткен болгаш хоорайның кол-кол кудумчуларының болгаш төп шөлунуң стилин тодаратказ деп чугаалап болур. Ниитизи-биле ол-ла чылларда хоорай төвүнүң тудуглариның архитектурлуг аян-шинчизи хевирлеттинип тодараттыгнан.

Ынчалза-даа 60 чылларда туттунуп турган тудугларның архитектурлуг шынары элээн бөдүүнчүй берген. Ленин кудумчузун база Гагарин кудумчузундан эгелээш көвүргүге чедир кезек черлерни маңаа хамаарыштырып болур. 60 чылдарның тудуглары хоорайга ус-шеверииң, аянының талазы-биле бичии-даа чүве немевейн барган.

1970—80 чылдарда хоорай шапкын хөгжээн. Хоорайның мурнуу талазынга болгаш эргн аэропорт чоогунга хөй тудугларны эгелээн. Хоорайның төвүн чаартып кылыр ажыл база калбарган. Бо үеде хоорай тудуун чорудуп турганын алгаш көөрге, бажыңнар ыдыг-ла кончуг дөмейлешкек эвес боон турар. Ындыг-даа болза, 60 чылдарга бодаарга ниитизи-биле элээн экижий берген. Чамдык чедимче чок туттунган тудуглар (АТС бажыңы, хем кыдында кварталдың хөй каът бажыңнары) бар-даа болза, хоорай төвүнүң архитектуразының чүүлдешкээн хевирлээринге челиишкининерин барын демделээр апаар. Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң база хөгжүмшүн театрының бажыңнарын тутканы амгы үениң архитектуразынга дүүжүп, хоорайның төвүн аян-шинчи киирип турар. Шевергия кылдыр чаагайжыдып кылган чүүлдешкек чорук хоорайның төвүн аян-шинчи киирип турар.

Төөгүнүң болгаш культураның турасказалдарын камгалаар зонаның төлевилелин ажылдап кылганының эчис сорулгазы төөгү талазы-биле онзаланып турар черлерни тодарадып, оларны камгалаар талазы-биле санал-оналарны киирери.

Камгалаар төлевилелде турасказалдыг болгаш төөгүлүг черлер кылдыр дараазында объектилерни киирип турар:

— кызыл партизаннарга турасказалды;

— ССРЭ-ниң ТАР-га элчин черииң бажыңы;

Күрүнеиниң айыыл чок чорук комитединиң бажыңы;

— Тыва эки турачыларның фронтуже аттанып үнгени филармония бажыңын болгаш № 1 школаның бажыңы;

— СЭКП обкомунуң бажыңы болгаш В. И. Ленинге турасказалды;

— Тывага эң баштайгы электри станциязының бажыңы;

— С. К. Токага турасказалды;

— ТАР-ның чазааның турганы бажыңны (ам ында Күрбанк бажыңы) база ТАРН ТК-ның болгаш ТАР чазааның турганы бажыңны (ам ында «Союзпечать» бажыңы);

— «Тувинская правда» солуунуң редакциязы турар бажыңы;

— ТАРН-ның съездилери эртип турган Алдан-маадыр аттыг музейниң база тыва тудугжуларының 1934 чылда Кызылга бир дугаар тутказ бажыңы болур Кадык камгалал министерствозунуң амгы турар бажыңын;

Ленин кудумчузунда уруглар эмнелгезиниң бажыңын;

— № 2 школаның бажыңы болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга мөчээн дайынчыларның турасказалын;

— тыва бижиктиң үндезилекчизи А. Пальмбахтың болгаш сеткиилиг ажылдакчызы, сураглыг совет чогаалчы С. К. Токаның чуртган турган бажыңын.

Бо камгалалдыг черлерге кандыг-даа тудуг болгаш септелге ажылдары чорударын хоруур. Маңаа кандыг-бир ажыл чорудар деп баргында турасказалдар камгалаар органнарның чөпшээрелин айтырары чугула.

Кызыл хоорайның төөгүзүнүң болгаш культуразының турасказалдыг черлерин камгалаар зонаның төлевилелинде төөгүлүг черлерже улуг кичээгей салдынган.

Найысылал Кызыл хоорай кезээде аныяк шинчизин оскукшайн, салгал дамчып, улам-на чечектелип сайзырazын деп күүзәр мен.

Г. ГЕРМАНОВА,
архитектор, төлевилелдиң автору.

Москва хоорай.

Бир чагааның изи-биле

ХОМУДАЛ ЧӨПТҮГ БОЛГАН БЕ?

Кызыл районда Алдын-оол Кууларның «Шынының» редакциязынче чоруткан чагаазы дүвүренчиг болган. Чүл дээрге чөптүг чоруктуң принцивиниң хажыдышкынының дугайын ол бижээн. Кызылдың эт-сөөк далганы бүдүрер заводунга бажың хуваалдазын директор биле профком даргазы боттары кылыр, олар кара туразы-биле танып-көрүштерингe, чоок кижилерингe оочур барымдаалавайн берип турарын ол дыңнаткан.

Автор чамдык чижектерни-даа киирген. Ылаңгыя хөй ажы-төлдүг Норлаа бичии бажында сымнарлажып орарын, а Мусиенко «Тыва суг тудуг» треске хамаарыжыр бажында орар хирезинде заводта ажылдавайн турар уруугга ол бүдүрүлгеден бажың ап бергенин, Кызылга хуу бажыңын садыпкаш, заводтан чаа квартиралар ап турар кижилерниң барын, эвээш өг-бүлелиг чамдык кижилерниң улуг бажыңнар ээлеп турарын... бижээн. Ындыг фактылар дүвүреldи болдурбас аргa чок, ынчангаш солуннуң корреспондентизи ук заводка четкен.

Чагаа изи-биле чораан кижи хамыктың мурнунда ооң авторун тып алыр болгай. А. Куулар деп кижини заводтан сураглаарымга тыылбады. Куулар деп кижи бар, ынчал.а-даа ады өске, ол чагаа бижээн. Ындыг-даа болза чагааларда айыттынган факгылары хынаар апаар. Ындыг-бир чүведен сезингеш, ёзулуг адын салбааны-даа чадавас.

Заводта профэвилел комитединиң даргазы Г. И. Томилова-биле ужуражып, ажылчыннарның чурталга байдалын сайгарып, бажың оочурунда кижилерниң дайгызын көрдүвүс. Ук заводта ниитизи-биле 87 кижи ажылдап турар. Сөөлгү үеде ооң ажылчын кадрлары турумчаан болду. Бажың чок кижи ук бүдүрүлгеде барык чок, ийи-чаңгыс кижи-ле ада-иелери-биле кады чурттаап орар, олар чаш ажы-төлдүг болганындан аңгы бажың негевейн турар, чүге дээрге кырганнар-биле кады чурттаарга оларга чиик, чаш уругларын хайгаарадыр.

Бажың оочурунда 22 кижи бижиткен. Ол дайгызда киргенниериң каш чылдан бээр оочурда туруп келгенин айыткан. Чамдыктарының аттарын балап каапканнары-даа бар. Оларны харын оочур ёзугаар эвес, аралаштыр балаан. Ооң чылдагаанын профком даргазындан база өске-даа кежигүнниерден айытпадым.

— Бо эөлчегден үш кижиге квартираны бергенивис шын—деп, олар бир аас чугаладылар.— 7 кижи квартираны боттары тып алган, оларның чамдыктары бажыңыг болганы илерээн. Бирээ эвес чурталга шөлүг четчир болза, оочурга-даа тургустырбас, квартира-даа бербес бис, чурум ындыг.

Аттарның аралаштыр балаттыганының чылдагааны ындыг янзылыг тодараттынгын. Чагаада ады киргеи Норлаага хамаарыштыр база сонуургадым. Ону хөй уруглуг деп авторнуң бижээни шын, чурттап орар чери, шынап-ла, бичии. Кухнязы-биле катай санаарга дөрт өрээл болур квартираны ийи кылдыр үзүп каан черде ийи аңгы өг-бүле чурттап орар.

Ынчалза-даа оларда идегел чок эвес болду. Ооң кожазы Кыргыс сугга бо чылын чаа бажың берген, олар көже бээрге ол талазынче улус киирбес, а ону Норлаанын өг-бүлези олурар кылдыр дерип бээр. Ынчангаш оларның чурталга шөлүг барык ийи катап улгадыр.

Чагаада айыттынган бир факт—амгы үениң негелдези-биле туттунган шенелде чаа дөрт бажыңны танышкөрүштерингe үлепкен дээни болгай. Ону база хынап көрдүм. Кызыл районда көжүп чоруур мехколонна ук заводка чаа хевирниң дөрт бажыңын эрткен чылын тудуп берген. Ону үлээрде коллективтиң ниити хуралын чыылдырган. Ол бажыңнарны заводта 12 чыл ажылдап турар бухгалтер Л. Ф. Пенартка, технолог, өөнүң иштиже-биле кады ында ажылдап турар С. Б. Салчакка, чаа-ла дөрт чыл чедип орар-даа болза, ак сеткилдиг, мурнакчы ажылчын И. Ы. Кыргыска, профком даргазы Г. И. Томиловага бээр деп хуралга шиитпирлээн. Профком даргазы боду оон чүге алганыл деп айтырыг тургустунган. Мурнунда тар бажыңга тургаиын, заводка тос чыл ажылдааның, профэвилел комитединиң даргазынга алды чыл улаштыр соңгудуп, бо хөй-ниитичи даалгазын ак сеткилдиг күүседип келгенин база барымдаалаан. Ынчангаш квартираны аңаа бээр деп коллектив бир үн-биле шиитпирлээн.

Моон алгаш көөрге, ук бажыңга хамаарыштыр, чөптүг эвес хуваашкын болган деп авторнуң бижээни бадыткатынмаан. Диспетчер Мусиенкога хамаарыштыр бижип турары харын шын. Ол мурнунда «Тыва суг тудуг» трестиң бажыңынга уруу-биле кады чурттап органы шын. Ол заводта ажылдап турар, кадыкшылы база багай (бронхиалдыг астмадан аарып турар) кижи боорга бажыңны берген. Чүгле ол бажыңга уруу эвес, боду олуруп алган, ук квартираның системазының чарылганы шын, ону завод күсели-биле эвес, боду кылдыртып алган болду.

Кызылда бажың-балгадын садыпкаш, заводтан квартира ап турар кижилер дугайында бижимелде шын чүүл бар харын. Ынчалза-даа чаңгыс кижи ынчанган. Ол кижиниң хоорайга чурттап орган бажыңы бичии, а өг-бүле кежигүннери хөй болган. Ынчангаш завод ооң дилзон бырымдаалап бажың берген, Ынчан бажың айтырыы чогумчалыг шиитпирлеттинип турар үеде ындыг чиигелдени кылган, ажыы-биле чугаалаарга, чурталга бажыңның дугайында айтырыг ында эки, шупту квартира-биле хандыртынган, чаа келген специалистерге база дораан бээр арга бар.

Заводка чылдың-на алды квартираны берип турар. Ону оочур ёзугаар үлеп турар. Бо чылдагы баштайгы ийи квартира ажыглалга кире берген. оларны А. Сержин биле И. Аньшина алган, дараазында М. Саая биле А. Доспан алыр.

Чагаа изи-биле чораан, тып илереткен чүүлдерим бо. Оон аңгыда ажылчыннарга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш заводтуң удурткулгазы, профэвилел организациязы көскү ажылдарны кылып турары демделлексенчиг. Ажылчыннарга столованы ажыткан, магазин база ажылдап турар, хүн бүрүнүң эргежок чугула бараанарын оон садып ап болур. Ылаңгыя эът, колбаса аймаа үргүлчү турар.

Кызыл-булуң база бар. Бүгү-ле байырлыг хуралдар, кежээлер аңаа болур. Ынчалзада-даа сөөлгү үеде культурамассалыг хемчегларни эвээшти чорукганын чугаалаза артык эвес. Ол талазы-биле профкомнуң кылып турар ажылы харын эчизинге четпейн турар. Ону моон соңгаар өөренип көөрү күзенчиг.

Ш. ДОСПАН.
Улуг-Хем район.

КЫЗЫМАК

Ак-Тал суурда холушкак бараннар садында коммунист Раиса Чимит-оолдуң удуртканы магазинде садыгжылар эрткен чылдан бээр багай эвес ажылдап келген. Комсомолчу кыстар Раиса Оюн биле Ольга Седип олар дагдыныкчызының арга-сүмезин дыңнап, садып алыкчыларның негелде-хереглеглерин чогуур үезинде хандырар дээш кызып ажылдап турар. Олар он ийиги беш чылдың баштайгы чылында саарылга планындан ажыр 15,9 муң рубльдиң бараанарын саткан.

Садыгжылар он бирги беш чылдың ийиги чылын база багай эвес эгелээннер. Олар барааннар саарылгазының планын ай санында ажырып келгенинiң түңнелинде, бирги кварталдың планын хуусаазындан эрте-ле күүседипкен. Улуг Октябрьның 70 чыл болур юбилейинге уткуштур алган социалистиг хүлээлгезин садыгжылар чедиишкининг күүседир сорулганы салган.

Ш. ДОСПАН.
Улуг-Хем район.

делегей медээлери

ПАРЛАП ҮНДҮРГЕН

СТОКГОЛЬМ. Швецияда «Фрам» ном үндүрер чер СЭКП ТК-ның Чиргине секретары М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун. Совет Эвилелинде социалистиг чаартылгалар» деп чыындызын парлап үндүргеи.

Чыындыда СЭКП ТК-ның январь Пленумунга М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкуи болгаш партияның кадр политиказының дугайында» илеткели, «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетенниң дириг артары дээш» деп Москвага болган делегей шуулганының киржикчилериие чугаазы, бо чылдың февраль 28-те СЭКП ТК-ның Чиргине секретарының медеглели, ооң өске-даа чугаалары кирген.

(СЭТА).

КОМПЛЕКСТИГ ПРОГРАММА

ПРАГА, (СЭТА). Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүнү чурттарның эртем-техниктиг депшилгезиниң 2000 чылга чедир комплекстиг программазының сорулгаларын шиитпирлээринге ЧССР-ниң бежен ажыг бүдүрүлгелери болгаш эртем-шинчилел институттары киржип турар. Электронсанаглга техниказын чогаадып кылыр талазы-биле улуг дуржулга бо чуртта мөөңнеттинген. Чехословакияның кылып турар компьютерлери технологтуг шугумнарны, роботчуткан станок участоктарын башкарып база бүдүрүлге планнарын ажылдап кылырынга ажыглаттынып турар.

Амгы үеде Чехословакияның специалистери чаа сангалдың электрон-санаглга машиналарын чогаадып кылып турар. Хууда ажыглаар компьютерлерни болгаш бичии ЭВМ-нерни чуртту болгаш өске-даа социалистиг чуртларның улус ажыл-агыйынга хөйүн-биле бүдүрүп бээрин бо беш чылдың планында көрген.

Кады ажылдажылганың комплекстиг программазында Чехословакияның эзлеп турар бир кол чери харылзаа техниказы болур. Черниң кылымал эдеринчилери-биле харылзаага, телевидение дамчыдыгазынга болгаш харылзааның ооң-даа өске адырларынга херектиг нарын аппаратураларны бо чуруттуң специалистери кылып турар.

КЫЗЫРГАН

БУЭНОС-АЙРЕС. Экономиканы «кадыкшыдар» талазыбиле делегейниң валюта фондузунуң сүмелээни-биле Чилиниң диктатору Пиночет социал хереглелдерге бюджеттиң чарыгдалдарын кызырарын үргүлчүлеп турар. Чижээ, ол чыдыышкынга акшаландырыышкынны чоокта чаа база катап кызырган.

Чили башкыларның каттыжышкыиының даргазының оралакчызы Фернандо Асула Поисениң ында дыңнадып турары-биле алырга, үүгле сөөлгү айларның дургузунда ажылдан үндүрериниң дугайында дыңнадышкынны эге болгаш ортумак школаларның 8 муң хире башкылары алган.

Бир эвес чоокта чаа Чили чурттакчы чонунуң бижик билириниң талазы-биле бедик деңнелдиг чурттарның бирээзи кылдыр санадып турган болза, ам Пиночеттиң улуска удур диктатуразының туруп келген чылдарының үезинде ында номчуп болгаш бижип билбестерниң саны кончуг дүргени-биле өзүп турар деп, чили профэвилел ажылдакчызы демделээн.

(СЭТА).

ҮШ УДАА

КАНБЕРРА. Кирибати Республиканың президентизи Иеремия Табаи президент кылдыр үш удаа соңгуткан.

Оожум океанның мурнуу талазында ол ортулук күрүнеиниң Великобританиядан хамаарышпас чорукту 1979 чылда алган үезинден бээр ол ону баштап келген.

(СЭТА).

Испанияда ында-бүрү профессияларның толээлекчилери — фермерлер болгаш транспорт ажылдакчылары, металлургтар болгаш эмчилер, студентилер болгаш түдугжудар ажыл соксадышкының чорудуп, митингилер болгаш чыскаалдарны эрттирип турар.

ЧУРУКТА: кадык камгалал системазынга күрүнеиниң дузаламчызын улгаттырарын негээн эмчилериниң болгаш эмнелгелериниң дузалал ажылдакчыларының чыскаалы.

СЭТА-ның фотохрониказы.

АВЫДАЙЛАР

◆ *Шоодуг* ◆

«Арга, хевир, стиливис эрги олчаан,
Ажыл биле сөзувүс-даа дүүшпес хевээр,
Ам-даа эде тургустунуп албаан бис!»—деп,
Ак-оол дарга амыр-дыш чок шуугавышаан—
Хөөкүйнү-даа!...
Көк-оол база Ак-оол-биле чангыс-ла хеп—
Көдээге-даа, суурга-даа домаа-ла ол,
Кызыл-оол-даа, Хүрең-оол-даа аңаа бир аас—
Кыйгы, кышкы салып чорда, чугаазы каас!—
Авыдайлар!
«Бис» деп чогум кымны ынчап турарларыл?
Биезки-ле боттарын бе, өскени бе?
Эттинместээн кемнив хөйге шамнап болбас,
Эргем бар дээш, бүгүдени хөмелевес!—
Эрейгейлер!
Ажыл кылып туру бис деп мындыглар бе?
Ажык-чарлыг шүгүмчүлел —ойну ол бе?
Адын адап, багын сөглээн, бижээниерни
Аглаар, истээр, кызар, базар ийиктер чоп?! —
Дүжүметтер!
Дүргедээшкин, зде-хере сайгарлыышкын
Дүүн, бөгүн тыптып келбээн—чижек болган:
Адаан өрү кижи бүрү таарлып турда,
Амдыкылар, хоозун шуугаш, соңнап келген—
Аазатпайлар!
Хынап көөрге, шүгдүвериы, чаартынарып
Кымнын көвей алгыралар чедип албаан,
Кылаң сөстүг кажарларныц мыдыи шеглээш,
Кызыл арныи чонга чарлаап үе келген.
Эргим чонум!

С. МОЛДУРГА.

ЧАРАШ ХӨЛ

Балык-байлаам тик чок,
Барып көрем дээнзиг,
Чалгынныг куш, аңнар
Чайлаглап кээр хөлүм.
Өңүи булаап чыдар
Өнгүр чечээ—челээш.
Саякталдыр чалгып,
Салгын ойнаар хөлүм.
Сеткилимиңг ыры
Сени мактап ханмас.
Тожу черде сен дег
Тооллуг чараш хөл чок.

Д. ООРЖАК.

БОДУҢНУ БОДУҢ КИЖИЗИТ

К. Маркс: «Кижи бүрүзү бодуңуң хууда продуктузу болган түңнели» деп чугаалаан. Ол чүл дээрге кедизинде барып кижи бодун, боду каңнаи кижилер дээни ол. Бис боттарывыстың четпестеривисти, частырыгларывысты, харын-даа халас эрттирген ужвисти безин кандыг-бир чөптүг чыллагааннарга азы кайы-бир кижиге шамнап чугаалаар, бодувусту агартпан орар бис. Б. И. Ленин «кижи дээрге бодун боду боттандырарын кыаздары, боттуг делегейде боттуг кижинин бодун дамчыштыр көргүзери-дир» деп санап чораан. Кижи бүрү Чер кырынга бодунуң изин чүгле ажыл-херээнге артгыза каан болур — кижиниң өлүм чок чоруу чүгле ында. Ол дээрге «боттуг делегейге боттуг чоруун» көргүзүн, бодунуң ажыл-херээ-биле чоннуң материалдыг болган уган-бодал культуразын байлакшыдарының херээге үлүүн киирери-дир. Үстүнде чугаалаан ленинчи сөстерде кижи бүрүзүнүң амыдыралының утка-шынарын тодаргай болдурарының бедик утказы сиңиккен. «Бодуң боттандырары» дээрге бодунда бар талантызын, арга-мергежилин, уган-бодалын, энергиязын чонга нитилелге харам чокка бээри-дир. Ынчан кижи чүгле бойдуста бар шаптык-моондактарны эвес, харын бодунуң тура-сорук чок, күш чок, дидим эвес чоруун, чалгаа, олутпай чоруун ажып эртер ужурга таваржыр.

Л. КОГАН.
философия эртемнериниң доктору.

МЕРГЕЖИЛИ— БЕДИК ЧАЛЫМ ҮНЕР

Киргизияның дагларынга Токтогул ГЭС-тин тудуу 1962 чылда эгелээн. Гидростанцияның тудугжулары делегей практиказынга безин ыңдыг берге байдалга кажан-даа таваржып көрбээнзер. Хөй каът бажыңны бедик хаяны унналтыр тудар. Ажылдаар чер — сүүр-сүүр хаялар. Чогум-на ынчангаш чаа база бир тудугжу мергежил—бедик дагларлыг черлерге электростанциялар дударда хаяларже үнер монтажниктиң чаа мергежили төрүттүнген. Тудугиун удуртукчулары Фрунзеден спорт мастери альпинист Владимир Аксенову чалааннар. Ол делегейде бир-ле дугаар «даг проравы» болуп, тудугжуларны альпинизмге өөредип эгелээн.

Оларның аразындан бир-ле дугаарында 17 хардыг Мамасалы Сабиров ол мергежилди шиңгээдип алган. Ол Токтогулдуң тудугларынга мергежилин улам бедиткен, бодуңуң херээниң мастери апарган. М. Сабиров хаялар үнер монтажниктериниң бригадири болуп, бодуңуң кады төрээн дуңмалары Абибули, Абдуламны база ол дидимнерин мергежилинге өөреткен. Олар техниканың безин күш чедип шыдаазы бедик хаяларже үнүп, агаар-бойдустуң кандыг-даа берге үелериңде ажылдап, өскелерге мергежилин харам чокка дамчыдып берип турарлар. М. Сабировтуң бригадазы чаңгыс удаа безин чүс-чүс килограмм демирни, каңны, хая чазылдырар чүүлдерни, инструментилерни бедикче дажып үндүрер, өскени өттүр шаан турар соок хаттыгда-даа, хаяның чалымы эттп чип турар изигде-даа ажылдаар ужурга таваржып турарлар. Бригаданың бүгү кежигүннери Ленинчи комсомолдуң лауреады атка төлептиг болганнар.

В. И. ЛЕНИННИҢ СОНУУРГАП КӨРГЕН БОДАЛГАЛАРЫ

Владимир Ильич Ленинниң дыка хөй чоок эштери болган өңүктери база сурукчулары ооң шыдыраага аңуургалыныц дугайында хереченилеп болур документилерни арттырылаан. Бо угаан оюнуп ол К. Маркс шыкаш база шак-ла ынчаар күштүг хандыкшыл-биле ойнаар турган. «Шыдыраа оюну ооң чаныш-сыныш чок, ундаравас сеткил-хөөңүге ажок таарлыр турган, ...деп, Ленинниң чоок өңүү П. Н. Лепешинский бижээн. Ленинниң угбазы Анна Ильинична шыдыраа оюну ооң болганчок-ла көдээже чоруй баар амыдыралының хостуг үезин чеп ажыглаарынга илиг болуп, шөлүлге сөөлүнде даштыкыга чурттап турар үезинде база дузалап турган деп сактып чугаалаан.

В. И. Ленинниң амыдыралында шыдыраа кандыг черни эзлеп, ол канчаар ойнап чораанының дугайында ооң дүңмазы Д. И. Ульяков «Шыдыраа» деп очеркке бижээн. Владимир Ильичиниң бодуңуң кезээде сагып база удурланыкчыларындан хажык чок неген чорааны: көш дедир чандырбас база түткан фигуразы-биле мяап-ла кожер. Чаа эгелеп ойнап чоруур шыдыраачылар ол дүрүмнү шоолуг сагывас, баштайгы кежүн дедир чанар, шыдыраа шөлүнде тургустунган байдалды үреп, катап-ла ойнап эгелээр таварылгалар бо-ла болгудаар. Ол багай чаңчыл оюнну-даа, ойнакчыны-даа үрээр. Чамдык ындыг ойнакчылар фигурага дегбейн чыткаш, баштай эки боданып, оюнну солун, чараш байдалче киирер комбинацияларны баш удур эки боданып алыр турда, далажып хөшкеш, хей черге боттары безин шугулдап, ойнап олурган эжин-даа ындыг байдалче албадай бээр»... деп ол очеркте бижип турар.

В. И. Ленин шыдыраа хөлүнде байдалды дораан тодарадып билир, ынчангаш практиктиг оюнга шыырак ойнап чораан. Ооң ол шынарларынга аңаа ажок дузалаар турган. Биске билдинип турар Ленинниң сонуургап чорааны элээн-каш шыдыраа бодалгалары бар. Оларның аразында ооң дүңмазы Д. И. Ульяновтуң тургусканы ийи коштуг база америк шыдыраачы О. Вюрцбургтуң тургусканы үш коштуг шыдыраа бодалгазының бижимеллерин болгаш Платов алышкыларының чогаатканы бир этюдтуң диаграммазын номчукчуларның кичээнгейинге парладывыс. Бо бодалгаларны Ленин саат чок бодаанының дугайында дүңмазынга чагаазынга бижээн. Д. И. Ульяновтуң тургускан бодалгазы. (1909 ч.)

Ак тала: Крf3, Фа7, Лd8. Сh3, ооллар в 5, с3.

Кара тала: Крe5, Кс8, Се7, ооллар с5, d5.

Ак тала эгелээш, ийи көштен удар.

О. Вюрцбургтуң бодалгазы. (1905 ч.) Ак тала: Кр d5, Фg4, Сh4. Кара тала: Крf1. Ак тала үш көштен удар.

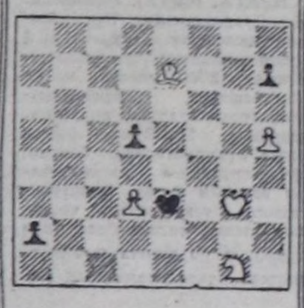

Ак тала эгелээш, удуп алыр.

БАЙ-КАВАЙ

● *Орук демдеглели* ●

Тайгада мындыг черлер хөй, ында база мындыг даштар ыдерик. А мээң сагыжымга Алаштың хоюг-хоюг инекдаштары киргилээш баржык.

Ол кезек черлерни, ылаңгыя делгеми Барлык шөлү хире бар ховуну көрүп чоруурга, шаг-шаанда маңаа калчаа далай турган хевирлиг. Чамдык ховужуктарны көөрге, Үстүү, Алдыы Дылаан-Карадар кедезинден хереп орар Эдегей, Кудугуй сагышка кирер.

Барыын чүкче ыраан тудум, ында черлер аттары барык шупту тыва сөстер апаарары кайгамчык: Мөгеннит, Көжээлиг, Теректиг, Ак-Хем, Сыргалыг Баян-Кол, Хайыраканы, Хартааты... Мындыг аттыг черлер бистиң Тывада

эдерих-ле болгай.

Ам бистер Чинге-Хову бажында келген бис. Ийи ст. Бирээзи улуг кадарны Аюштуң (бодунуң чугаазы-биле алырга Иргит уктуг) оо, бирээзи оларның оглу, кеминиң (Гагарин биле Сокеулмаанының) оо. Кодаида мал —хой сарлык. Кыштагдан дүүн чаа көжүп келген болдулар. (чурукта: Аюштуң ог-бүлези).

Ол аймак 81 муң чурттакчылыг. Оларның эң-не хөйү казахтар (чонның 83%). Оон артканнары уряхайлар, тыалар, дорбеттер, торгуттар. Хөй эвес алтайлар база бар. Боттарының аразында моол дыл-биле харылзажыр. Ында школалар моол болгаш казах дылдарда ажылдап турар. Казах школаларда баштайгы үш класстарга чүгле төрээн дылынга өөренир, ооң соонда 4 класстан эгелеп моол болгаш орус дылларны өөренип эгелээрин аймак төвүнге-ле билип алган бис.

Бо өглерде өлеринден аңгыда ийи кырган кадай, үш бичии уруг бар болду. Оларның моол болгаш казах дылды билири чугаажок. Чүгаа колдуунда үш дыл кырынга аралаштыр чоруп турган: тыалаң, казахтап, моолдап. Бир-тээ барган аалчыларның бирээзи «Тувинская правда» солуунуң килдис эргелекчизи Светлана Козлова ол дылдарның кайызын-даа билбес болганда, ооң айтырыгларынга харыылазары-биле Белей (радио чернинң ажылдакчызы) очулдуруп, өске улустарның Ж. Какей ооң-биле моолдашкаш, урянхай дылдың 40 хуузу моол сөстер апарган дижик.

Өгнүң өлерп болгаш бистер —тывалар бодувустүң төрээн дылывыска чугаалажып эрткен бис. Алтай тывалары (олар боттарын ынча дээр, а бистерни Таңды тывалары дижир) аймакта хөй эвес, 1000 ажыг кижи. Ындыг болганда, дылды олар өөреникпи турарлар. «Алтай өргүл» (Алтайның шышпык бажы) көдээ ажыл-агый каттышкынынында 5 малчын, 1 чер ажылдыг бригадалар бар. Оларның ийизинде тыва малчыннар. Өске артканнары сумў төвүнде янзы-бүрү ажылдарда. Механизаторлар, башкылар, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери, чолаачылар, эмчилер, тудугжулар, садыгжылар бар. Чамдык дээди эртемниглер Улаң-Баторда деп сумуның болгаш «Алтай өргүлдүң» даргазы Карымбек чугаалаан чүве.

— Бистиң база бир чоргаарланыр янзынче —республиканың рекордчузу, чемпиону, Моол Арат Республиканың Улуг хуралының депутады Алтанцэцэг — деп, партком секретары Халийфа аңаа улажы бержик.

— Ол чүү кижил? Чүнү каичаи турар кижил? Тыва кижи бе?— деп, дөстүнмес чаңныг Ширидүү ону база үзе кирди.

— Тыва, тыва. Саанчы кижи. Сарлык саап турар. Ол талазы-биле республикага бүгү Моолга рекорд тургускан. Бир сарлыктан эрткен чылын 1143 килограмм сүт сагган— деп, Карымбек секретарь демгизин мурнапты. Сарлык малдың ажыы, ооң ажык-чацы тыва улуска биладингир. Ол болза өске малдар ышкаш эвес, кижиниң азыралын барык-ла хереглевес, аңчыыргы мал-ла болгай. Сарлык кандыг-даа сооктан кортпас, харын-даа үргүлчү хадыл турар сыннар сиртинге, кожагарлар кырынга чыдыксаар. Кандыгда кадыр хаяларга торулбас, өшкү-биле дөмей. Ооң ажыы, эзэи кижи чеп ажыглаар болза, база-ла улуг.

Бистиң Тывада сарлыктар хөй. Оларны Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Бармын-Хемчик, Овүр, Сүт-Хөл районнардан, ол ышкаш Кызыл районнуң Тере-Хөлден көөр бис. Совхоздар амдыызында оларны үгле эткө дужаары-биле өйлежип турар. Сөөлгү чылдарда чамдык ажыл-агыйлар харын сарлыкты эвээш-бичеледп саап, ооң эвээш эвес оргуганы ап турар апарган. А моол малчыннар, специалистер ол талазы-биле бистерден хөйүү кылып турары каракка көскү-дүр. Ол малдан үгле эт, сүт, саржаг, кеш ап турар эвес, сүдүнден ак чем аймаан—курутту, ааржыэжегейни кылгап, түс чернинң иштинге хереглээри-биле дужаттырып турары ооң хереченин. Сарлык хамаанчок, хой, өшкүзүн саап чаңчыл ында ам-даа кагдыммаан, олардан безин саржаг, ак чемни ап турарын мактап чугаалавас аргажок.

1939 чылда Моолда чурттап турар казахтарны «казах кожуун» кылдыр каттыштырган чүве-дир. Тывалар база оларга хамаарыпры билдингир. А 1940 чылда Баян-Өлгий («Бай-Кавай») деп тускай аймак тургустунган.

Барыын Моолдуң агаар-бойдузу ажок дошкун, ылаңгыя хөрзүнү, довураа чер ажылын сайзырадырынга улуг ла таарышпас. А мал ажылы ажыл-агыйының эң-не кол алыры. Ол талазы-биле аймак шынап-ла бай—1.200000 ажыг баш малдыг. Баян-Өлгийниң ажылчы чоннарынга алыр дүжүт —мал төлүн бүрүн ажаан алыры. Көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери ол кампанияны шагыйн эки үелериңе таарыштырып каан. Ында тарын боозадылга амдыызында чок, кошкар, хунаны ажыглавышаан.

Моолдар, казахтар, тывалар төрүмелинден малга ынак. Ол чаңчылын ажы-төлүнге дамчыдар дээш бүгү-ле чүвени кылып турарлар. Чаңгыс чижек. Малчыннарның хой, өшкүзүү март 15-тен эгелеп эдбоз-биле төрүп эгелээр. Школачыларның (үстүкү класстарның) часкы дыштанылгазын ынчангаш ол үеде кылып каан. Ол үеде элээди уруглар ада-нелери-биле кады ай иштинде малдың чаш төлүн азыражыр хүлээлгелиг. Азы бистө болза сакманчылаар. Ажы-төлүн малга, малчын профессиязга бичиизинден чаңчыктарының, белеткээринин дээди школазы ооң эгелээр деп билир херек.

С. СҮРҮҢ-ООЛ,
чогаалчы.

(Үлаңчылыг).

ҮШ ДЕМДЕГЛЕЛ

Петербуг. Горохова кудумчузу-биле бир аныяк кижи боданып кылаштап олурган. Ол хенин элеп баксыраан, чүгле чаңгыс эжеш сапыктарым арткан, оларымга безин галоштарым чок, бо кышты бергедежип-ле эрттирер-дир мен деп боданып чораан..

Казанак бажыңынга чедип келгеш, ол стол артынга кезек олургаш, кыдыраажынга бижип эгелээн: «...мен бодумну шоолуг-ла кижи мен деп санавас мен, ынчалза-даа бир эвес тарап нептерей бээр чүве болза, амыдыралды экижидер талазы-биле кижи төрелгетейни элээн бурунгаарладыштар сагыш-сеткилимде ол хире үрезиниер бар...» Ол бижимелдерни чогаалчы, философ, революсчу Н. Г. Чернышевский чаа-ла 20 харлыг тургаш, 1848 чылдың сентябрь 23-те, хүн демдеглелинге кылган. Ону аңаа-ла бижилге деп болур бе? Чок. Ол дээрге ону боттандырарынга бүгү күжүн үндүргеи амыдыралдың сорулгазы-дыр.

База бир хүн демдеглели: «Бөгүн 1908 чылдың сөөлгү хүнү. Чаа чылды кара-бажыңга ам беш удаа (1898, 1901, 1902, 1907 чылдар) уткуп тур мен. Кара-бажыңга чааскаанзыргай байдалдың берге үелериңде угаан-бодалым бижыккан, дадыгмышкыныы алган мен. Ынчангаш ол кударанчыг минуталарда безин бодумнуң херээмниң шынарларын ажыглаарымга, ол-ла үеде ооң-биле чугаалажып, ооң-биле маңнажып, ооң-биле ойнажып, ооң-биле моолдажып, ооң-биле ырлажып, ооң-биле ойлажып, ооң-биле ойнажып, ооң-биле ойлажып, ооң-биле ойнажып, ооң-биле ойлажып, ооң-биле ойн